

HARKOV/HARKIV
az orosz nyelvet használó
Ukrajna nagyvárosa.
Egyik fő látványossága a 19–20. század
fordulóján épült Blagoviscsenszkij-templom

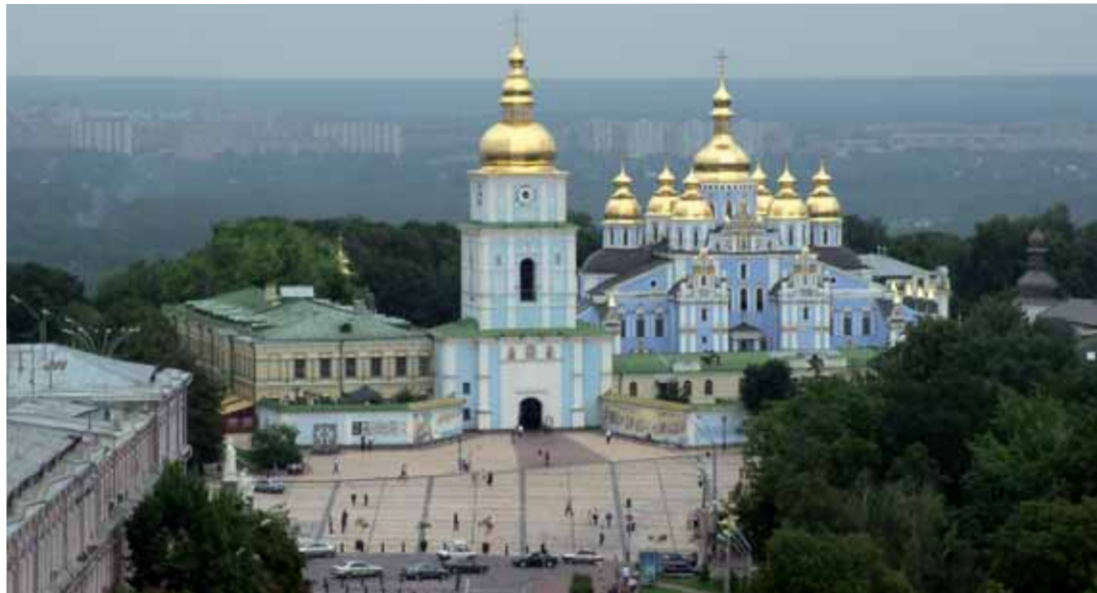
⊕ SZÖVEG: BOTTLIK ZSOLT

A SZÉTSZAKÍTOTT ORSZÁG MARGÓJÁRA

UKRAJNA ÖNAZONOSSÁGÁNAK GYÖKEREI

Az 1990-es évek elején a Moszkva–Budapest-vonaton utazva csendes magányomat a fülkémbe berobbanó balalajka-zenekar három tagja törte meg Kijevben. Furcsának tűnő nyelven beszéltek, ami alkalmat adott, hogy társalogni kezdjek velük. Kiderült, hogy az Ukrajnában főleg a városokban használatos, az orosz szókinccs és az ukrán nyelvtan elegyére épülő keveréknyelvet hallom. Ám a csapat nemcsak ezért keltette fel érdeklődésemet. Néhány vodka elfogyasztása után egyikük elmesélte, hogy szülei a Krivij Rih-i Acélkombinát dolgozói, az 1960-as években egy Vlagyimirhoz közeli kisvárosból származtak el. Vezetőjük a Krímből jött, míg a zenekar harmadik tagja a lengyel határ mellől érkezett Kijevbe, ahol egyetemistaként ismerkedtek meg, és alapították ukrán népzenei játszó együttesüket. Történeteikből, családi életútjaikból a vonatozás során sok minden kirajzolódott. Például az, hogy Ukrajna nemcsak a nevében jelent határterületet, hanem már története kezdetén is többirányú, átmeneti vidék volt. Az itt élők létét többnyire eltérő kötődésű külső erők határozták meg, az ország különböző területeiről érkezők pedig – talán éppen ezért – már akkor is másként látták „Nagy Közös Világukat”, és a jövőbe sem ugyanúgy tekintettek...

Európában a népek többségének története többé-kevésbé egy jól körülhatárolható terület/ország történelmével írható le, amely keretet adott állampolgárainak az együvé tartozás érzésének kialakulásához. Mindez azonban helyenként igen sajátosan alakult, s különösen igaz ez az ukránok esetében. A mai állam a 20. században jött létre, eltérő társadalmi és politikai helyzetű, kulturális kötődéseiben egymástól jócskán különböző térségekből. A történelmi múlt, a nyelvhasználat és az erős kulturális elemek mégis elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy a környezetükben élőkhöz képest kialakítsák csoporttudatukat, és hozzájáruljanak a mai ukrán nemzet létrejöttéhez. Az alapvonásokat a 10. században a keleti szláv törzseket összefogó, Kijev-központú állam adta meg. A történet érdekessége, hogy mindegyik mai keleti szláv nép (belaruszok, oroszok, ukránok) története a kijevi állammal kezdődött...

A Kijevi Rusz

A mai Ukrajna, Belarusz és Oroszország térségében az erdős sztyepp vidékét a 10. században többségében szlávok és finnugorok lakták. E területen legelőször az északnyugatról ide érkező viking harcosok szerveztek államot. Ennek a neve Kijevi Rusz. Bár ez valójában a korabeli nyugat-európai országokhoz képest csupán különböző törzsek laza szövetsége volt, a század végén fölvetett (bizánci) keresztény vallás azonban kulturálisan mégis erősen összekötötte őket. E tény adta az itteniek alapvető különállását a nyugati szomszédságukban élő, a nyugati kultúrkörrel (Rómával) értelemszerűen intenzívebb kapcsolatot ápoló, s szintén ekkortájt alapított lengyel és cseh állam szlávosságával szemben. Az 1054-es egyházszakadással pedig az eltérések még markánsabbak lettek, ami az ún. egyházi szláv nyelv hivatalos használatában is testet öltött.

A jobban védhető Kárpát-medencéhez képest a Kelet-európai-síkságon fekvő állam strukturái nem voltak elég erősek a stabil központi hatalom létrehozásához. Központi erő hiányában a 13. században

KIJEV

A Sevcsenko-negyedben áll a Szent-Mihály-kolostor, amely a keleties stílusú építészet egyik remeke. Viharos történetének egyik új fejezete az önálló Ukrajnával kezdődött. Az 1930-as években részben lerombolt épületkomplexumot újjáépítették, s 1999. május 31-én adták át újra a látogatóknak

nem tudtak ellenállni a keletről érkező tatár veszélynek, s a Kijevi Rusz először részfejedelemségekre esett szét, majd központja, Kijev elestével meg is szűnt létezni.

Kezdetben tehát a stabil állami keretek helyett leginkább az ortodox vallás kötötte össze az itt élő keleti szlávokat. Ennek látható jeleit főként az építészeti emlékek hordozzák: a hagymakupolás templomok és ősi kolostorok épületegyüttesei. A Rusz megszűnésével több hatalmi központ is rá akarta tenni a kezét a térségre, s ez a keleti szlávok későbbi széttagozódásához vezetett.

LIVV

(németül: Lemberg, lengyelül: Lwów, oroszul: Lvov) még a 20. század elején is többnyelvű település volt. A nyugati orientációjú Galícia egyik legfontosabb városa. A történelmi belváros utcái a 19. századi Osztrák–Magyar Monarchia hangulatát idézik. A karmelita templom barokk tornyai is a nyugati hatást tükrözik

Nyugati befolyás

A keletről érkező hódító tatárok hatalmukat nem tudták tartósan az egész térségben megszilárdítani, így a nyugati részekről már a 13. században fölemelkedő pogány litvánok kiűzték őket, és viszonylag gyorsan nagy területeket foglaltak el. Ők vitték tovább a Rusz örökségét, nemcsak azért, mert az itt élő szlávokat próbálták kialakuló államukba, a Litván Nagyfejedelemségbe integrálni, hanem azért is, mert pl. azok helyi nyelve vált a kancellária „hivatalos” nyelvévé.

1386-ban a lengyel királynő (a mi Nagy Lajos királyunk kisebbik lánya, Hedvig) és a litván fejedelem (a Jagelló-dinasztia megalapítója, Ulászló) házassága révén a katolikus vallást felvevő litván oldal jelentős területeket adott a hozományba. Az ország területének megnövekedésével a 15. századtól elindult a nyugati kulturális hatás terjedése is. Ez a folyamat leginkább a helyi arisztokráciát érintette. A paraszti tömegek körében tovább élt az ortodox vallás és egyben az a kollektív emlékezet, amely a korábban volt Ruszra irányult. Az uralkodó csoportoktól való különbözőségük vált identitásuk alapjává. Ezen az a tény sem változtatott, hogy a 16. században a lengyel befolyású területeken tető alá hozott egyházi unióval létrejött görögkatolikus vallással távolodtak a keletre lévő, továbbra is ortodox vallású csoportokról.

TATÁR MECSET

A muszlim tatárok jelentős arányban élnek a szakadár Krím félszigeten. Mecseteik vegyes stílusjegyeket viselnek magukon. A homlokzat számárhátve a keleties, míg a „minaretek” kiképzése inkább a nyugati templomtornyokra emlékeztet

POLESZJE

A nyugalmat árasztó vidéki Ukrajna – főként a nyugati országfélben – még mindig az ukrán identitás egyik legfontosabb bázisa. Mintha megállt volna az idő: mezőgazdaság, helyi nyelvjárás, ortodoxia... (jobbra)

Keleti nyomás

A Rusz keleti részén alapvetően a tatár hódítás határozta meg a térség későbbi fejlődési pályáját. A politikai súlypont távolabbi hatalmi központokba került át, s ezek közül a 14. század folyamán fokozatosan emelkedett ki a Moszkvai Fejedelemség. A város az oszmánok balkáni előrenyomulásával és ezzel párhuzamosan Bizánc jelentőségének csökkenésével az ortodox világ egyre jelentősebb központjává vált.

Am eközben a mai Ukrajna dél-délkeleti területén a később önálló ukrán nemzeti öntudat kialakulásában igen fontos folyamat játszódott le: a kozákság késő középkori létrejötte. A lengyel–litván állam és a megerősödő Oroszország déli határvidékén, a Dnyepertől egészen az Oka folyóig egy lényegében

összefüggő szláv településterületen, hatalmi árnyékban alakult ki társadalmuk a feudális kötöttségek elől menekülő csoportokból. Az ittenieknek saját maguknak kellett az életet megszervezni, ami leginkább a külső, kezdetben tatár, később török támadások elleni védelmet jelentette. Bár a kozákoknak csak rövid ideig (a 16. században) sikerült szervezettségüket állami szintre emelni, de sajátos életformájuk, kultúrájuk, szokásaik hatékonyan erősítették együvé tartozásukat – és a kozákság létezése nemcsak a lengyel kultúra további keleti terjedésének szabott határt, hanem a közös belarusz/ukrán identitás kialakulását is akadályozta. A kozákok végül a zaporozsjei felkelést lezáró 1654-es szerződés értelmében

Oroszországhoz csatlakoztak, s a fokozatosan erősödő cári befolyás növekedésével jogaik erősen csorbultak.

A kozák múlt mellett igen sajátos kultúrkört hordoz maga a Krím félsziget is. A Krími Tatár Kánság kialakulása az Arany Horda politikai jelenlétével állt kapcsolatban. A lovas-nomád tatárok a helyi, hasonló életmódot folytató népekkel keveredve indították el a ma is itt élő tatárok néppé formálódását. Ennek igen fontos eleme a muszlim hit, valamint az, hogy a 15. században kiváltak az Arany Hordából, és mint önálló katonai erő, a Fekete-tenger északi partvidéke irányába is igyekvő Oszmán Birodalom szövetségeseiként tűntek föl a térségben.

PECSERSZKA LAVRA

Az ortodox egyház egyik legklasszikusabb és legrégebbi (10. századi) ukrajnai emléke. A lavra a kora keresztény időkben – később pedig az ortodox területeken – működő, közvetlenül a pátriárkák alá rendelt férfikolostorok elnevezése

Geopolitikai sorozatunk támogatója a

UKRÁN ÉLETTÉR-HÁTTÉR

Az ukránok településterülete a modern nacionalizmusok kialakulásának hajnalán több, eltérő múlttal rendelkező térségből állt, ami a mai ország területén is követhető. A térség nagyobb része ekkor az orosz cár birodalmához tartozott. A Dnyepertől keletre eső vidék, az ún. Balparti Ukrajna az egykori kozák területekkel (Zaporizzsja), valamint a 18. században kolonizált Novo Rosszija, a mai Dél-Ukrajna sztyeppéi igazi átmeneti térség volt, ahol a helyi sajátosságok határozták meg a lakosság identitását és politikai kötődéseit. Ugyanakkor a folyótól nyugatra, a Jobbparti Ukrajna térsége (Volhínia, Podólia, Kijev) – ha lazán is, de – a korábbi politikai helyzet miatt a lengyel kulturális erőterbe esett. Jelentős számú ukrán élt a Habsburg-fennhatóság alá került, de szintén lengyel kulturális hatás alatti Galíciában, valamint az ukrán és román etnikai határterületen fekvő Bukovinában. Végül pedig meg kell említeni a Kárpátalján (illetve a tágabb Északkelet-Magyarországon), az ukrán nemzeti identitás perifériáján élő görögkatolikus, keleti szláv nyelvet beszélő ruszinokat is.

Nagyhatalmak szorításában

Lengyelország – főként a központtól távolabbi, keleti végén – egy idő után már nem tudta érvényesíteni középhatalmi státuszát. Bár a 18. század végéig még létezett, de ezen belül szilárdan megmaradtak a lakosság eltérő nyelvi, kulturális és politikai kötődései. Ez az ország felosztása mellett a mai Ukrajna térségében lehetővé tette a szomszédos politikai erők (Habsburg Birodalom, Orosz Császárság) befolyásának növekedését és a régi önazonosságot is meghatározó különbségeket erősítését.

A Habsburg-területeken a központ modernizációs törekvései meghatározó szerepet játszottak az ukrán öntudat megerősödésében. Ez egyrészt az igen magas analfabetizmus megszüntetését célzó alapiskolai hálózat kialakítását, ezzel az ukrán anyanyelvi oktatás elterjesztését, másrészt a döntően ukrán nyelvű paraszti tömegek általános helyzetének javítását jelentette.

Oroszországban az orosz birodalmi politika és a

lengyel nemzeti mozgalom ellentéte önmagában is erősítette az ukránok egyre fokozódó tevékenységét. A mindkét oldaltól már korábban is különbözőségét hangsúlyozó mozgalom kezdeti elsődleges szándékai sokkal inkább társadalmi, mint etnikai célzatúak voltak. Ugyanakkor e problémák között sokszor valóban etnikai törésvonalak is húzódtak.

A sikeres „ukrán projekt” az ukránbarát mozgalom tevékenységének összehangolásától és a város–vidék közti társadalmi különbségek csökkentésétől függött. Az előbbi a különálló ukrán kultúra oroszországi üldözése tette lehetővé azáltal, hogy hívei Galíciába költöztek. Az utóbbi nem igazán sikerült, de a 20. század elején az ukrán területeken zajló háborúk (I. világháború, az ukrán területek birtoklásáért zajló lengyel–ukrán, lengyel–orosz háború) és a forradalom elősegítette a nemzeti mozgalmak politikai cselekvését is.

SÉTÁLÓ TEHÉN

A falusi Ukrajna utcaképehez még manapság is hozzátartozik a mezőgazdaság jelenléte. A társadalom jelentős része az átmenet válsága miatti rossz gazdasági helyzetét ezzel próbálja – igaz, sokszor csupán önállótól szinten – javítani

Ukránok egy államban – a szovjet korszak

Az ukrán nemzeti mozgalom nem volt elég erős ahhoz, hogy Oroszország árnyékában létrehozzon egy önálló nemzetállamot. Az I. világháborút követően az ukrán területek nyugati része Lengyelországhoz tartozott. Jóllehet a történelmi tradíciókból következően a lengyel kultúra korántsem volt itt ismeretlen, ám a nagyon határozott lengyel asszimilációs nyomás miatt jelentősen megerősödött a különállási szándék.

Az ukrán településterület keleti részén a szovjetrendszernek is számolni kellett a különálló identitással rendelkező ukrán törekvésekkel, de az Ukrán Szocialista Szövetségi Köztársaság megalakulása hamar

megteremtette a nemzetté válás intézményrendszerkeretét. A központi kormányzat persze csak annyit fogadott el az önálló ukrán nemzeti igényekből, amennyi beszorítható volt az aktuális nézetrendszerbe. Mindentől pedig nem függetlenek a sztálini terror brutalitásának hatásai: ezek a paraszti tömegek megnyomorításával eltávolították a lakosságot a szovjethatalomtól és annak „nemzeti” törekvéseitől, ugyanakkor a szovjet iparosítás következményeként a nagyszámú orosz anyanyelvű bevándorló és a kultúra szovjetizálása (oroszosítása) némiképp elmosta a nyelvi, etnikai különbségeket.

A II. világháború embervesztései, valamint a németek és a tatárok Krímből való elűzése ráadásul az etnikai arányokat is jócskán megváltoztatta. A demográfiai űrbe orosz anyanyelvűek érkeztek. (Maga a Krím a térség korai újkori Oroszországhoz való csatlakozásának 300. évfordulóján, 1954-ben az Ukrán SZSZK részévé vált.)

1945 után a teljes ukrán településterület a Szovjetunió része lett. A cél immár a „szovjet nép” kialakítása volt, a fő célpontnak pedig az oroszok, ukránok és belaruszok számítottak. E „szovjetizált” csoportok hatalmas tömegben áramlottak az 1950-es és 1960-as

években az újonnan megszerzett területekre, az újabban iparosított térségekbe, illetve a Szovjetunió távoli periferéiára. Ők leginkább ideológiai alapú közösségtudattal rendelkeztek, ami igyekezett elmosni a történelmi tradíciókon nyugvó különbségeket.

E folyamat is ráerősített az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság kettősségére. A radikálisabb társadalommal rendelkező, a történelem során jelentős nyugati hatásokat befogadó, társadalmilag és gazdaságilag is más helyzetben lévő nyugati országrésszel szemben a keleti területek sikeresen szovjetizáltak, Moszkvára figyelő, szinte összefüggő nagyvárosi térsége állt.

ÚJ PANELRENGETEG

A nagy, házgyári lakótelepek építésének korszaka a volt szocialista országokban már rég lejárt. Nem így az egykori Szovjetunió területén... A rendszerváltás után sok helyen még mindig épülnek – a városi lakáshiányt enyhítendő (balra)

A KRIVIJ RIH-I ACÉLKOMBINÁT

a kelet-ukrajnai szovjet nehéziparosítás egyik monumentális képviselője. Az ország szovjetizálásának egyik, ma is látható jelképe (fent)

Kiélezett kettősség

A Szovjetunió felbomlása után Ukrajna a szovjetrendszer belső köztársasági közigazgatási rendszere mentén vált önállóvá, s jöllehet a rendszer a szovjet embereszmény kialakításával igyekezett elkendőzni a kulturális orientációkat és etnikai identitásokat, a rendszerváltozással mindezek újra egyre tapinthatóbbá váltak.

Bár az ezredfordulón még nem látszott egyértelműen, hogy a különböző politikai csoportok a társadalmi ellentéteket a fegyveres konfliktusig fogják elvinni, de az ország társadalmi-gazdasági kettőssége 2004-ben az ún. „Narancsos forradalom” idején a világ számára is egyértelművé vált. Az akkori politikai törésvonalak a történelmi tradíciókat idézték, és a választási eredménytérkép is egyértelműen a történelmi régiókat rajzolta ki.

Az elmúlt évtizedben időközben a geopolitikai helyzet is megváltozott, s az orosz erősödéssel az egykor a Szovjetunióhoz tartozó országok helyzete is igen kényessé vált. Oroszország folyamatosan hangsúlyozza, hogy e térséget érdekszférájának tekinti – nem utolsósorban az itt élő igen nagyszámú orosz ajkú népesség és a hagyományos gazdasági kapcsolata miatt. Úgy tűnik, a belpolitikai viták kiéleződését igyekszik is a maga javára kihasználni, ami kifejezetten fontos destabilizációs tényező – mint azt a jelenlegi Ukrajna helyzete jól mutatja. Ennek eredménye, hogy a függetlenségét már korábban kikialtó Krím félsziget és az ország két szakadár keleti oblasztja ma már nyíltan és fegyverrel nyilvánítja ki politikai akarátát.

BENNSZÜLÖTTEK

A szovjet autóipar termékei. Nevüket előállításuk helyszínéről kapták. Hátul a moszkvai Moszkvics, elől az ukrajnai Zaporizzsjában gyártott Zaporozsec. A népautónak szánt utóbbi megannyi vicc céltáblája és anekdota főszereplője volt – s nemcsak a Szovjetunióban (balra fent)

PROGRESSZÍV SZOCIALISTA PÁRT

A plakátról elszántan néz a jövőbe a Nyugat-ellenes, a szocializmust, a pánszlávizmust és az antiglobalizációt zászlajára tűző Ukrán Progresszív Szocialista Párt elnöke, Natalija Vitrenko. Elsősorban a szovjet időszak nosztalgijára építő, alig több mint 2400 tagot számláló formációnak jelenleg nincs képviselője az ukrán parlamentben. Nem csoda, hogy a párt nevét átfirkálva „Ukrán Agresszív Ügyefogyott Párt”-ra változtatták... (jobbra fent)

ESEMÉNY LESZ...

A motorizáció fogalma némileg mást jelent a volt Szovjetunió területén. Pl. a tehergépkocsi felhasználása is univerzálisabb, és a személyszállításban is jelentős szerepet kapnak (jobbra lent)

... A mai Ukrajnáról szóló híreket hallgatva többször felsejlik, hogy vajon mi lehet a három ukrán ismerősömmel, hogy látják hazájuk mai helyzetét. A Szovjetunió összeomlásával ugyanis az európai tagköztársaságok önállóan léteztek tovább. Közülük a balti államok az Európai Unió 2007-es bővítésével annak tagjai lettek. A térség nagy része pedig az Unió határterületévé vált. A legnagyobb országban, az amúgy sok népnek otthont adó Ukrajnában e törésvonalak nemcsak az eltérő földrajzi

környezetben, hanem az ország keleti és nyugati részének egy ideje világosan érzékelhető, eltérő politikai és gazdasági orientációjában öltönek tetet. A fegyveres konfliktussá terebélyesedő nézetkülönbségek következtében a többségében orosz nyelvű lakossággal rendelkező Krím félsziget egy vitatott népszavazás során elszakadt az országtól, s mára Ukrajna az ugyancsak orosz többségű keleti területeinek egy részét sem tudja ellenőrzése alatt tartani. ⊕

